

UDK:811

Orif BOZOROV,
Qarshi Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti, PhD
E-mail: orifbozorov8@gmail.com
Shahlo DUSANOVA,
Qarshi Axborot texnologiyalari va menejment universiteti talabasi

Qarshi davlat universiteti professori, f.f.d D.Turayev taqrizi asosida

BADIIY MATN VA TARJIMA TUSHUNCHASI

Аннотация

Maqolada badiiy matn va tarjima tushunchasi, tarjima atamasining ma'nolari, tarjima qilingan matn, jarayon, tarjimoni tayyorlash harakati, tarjima nazariyasida bir nechta tur va yo'nalishlar mavjudligi, badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida til va madaniyat hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy masalalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Badiiy matn, tarjima tushunchasi, tarjima atamasining ma'nolari, tarjima qilingan matn, jarayon, tarjimoni tayyorlash harakati, tarjima nazariyasi.

ПОНЯТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА И ПЕРЕВОДА

Аннотация

В статье рассматриваются понятие художественного текста и перевода, значения термина перевод, переводимый текст, процесс, акт подготовки перевода, наличие нескольких видов и направлений в теории перевода, основные вопросы, которые язык и культура должны решаться в процессе перевода художественных произведений.

Ключевые слова: Художественный текст, понятие перевода, значения термина перевод, переведенный текст, процесс, акт подготовки перевода, теория перевода.

THE NOTION OF LITERARY TEXT AND TRANSLATION

Annotation

The article reflects on the concept of artistic text and translation, the meanings of the term translation, the translated text, the process, the act of preparing translation, the presence of several types and directions in translation theory, the main issues that language and culture should be solved in the process of translating works of art.

Key words: Artistic text, the concept of translation, the meanings of the term translation, translated text, process, Act of preparing translation, theory of translation.

Kirish. Tarjima atamasining o'zi bir nechta ma'nolarga ega: u umumiy mavzu sohasiga murojaat qilishi mumkin bo'lgan mahsulot (tarjima qilingan matn) yoki jarayon (tarjimoni tayyorlash harakati, aks holda tarjima) deb ham ataladi. Bundan tashqari, tarjima nazariyasida bir nechta tur va yo'nalishlar mavjud. Badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida til va madaniyat hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy masalalardir. Ba'zi tarjimonlar asl matnning madaniy xabari va til birliklarini asl nusxada saqlashni afzal ko'rishadi, boshqalari esa tarjimada maqsadli madaniyatga moslashish bilan ma'noni uzatish muhim deb hisoblashadi. Badiiy asarni tarjima qilish uni boshqa madaniy muhit o'quvchilari uchun qayta yozishni anglatadi. Bu jarayonda yetarlilik muammosi g'oyani asl holda saqlab qolish va shu bilan birga uni tushunarli qilish uchun muhimdir. Ushbu paragrafda biz bir nechta janrdagi adabiy asarlarni to'g'ri tarjima qilish usullarini o'rganamiz. Bundan tashqari, quyidagi satrlar o'quvchilarga badiiy matn turlari va madaniy xabarni uzatish jarayonida yuzaga keladigan tarjima jarayonining xususiyatlari haqida ma'lumot berishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyot ma'lum bir millat madaniyatini aks ettirish yoki tushunishning asosiy tushunchalaridan biridir. Yozuvchi va shoirlarning adabiy asarlari ular yashagan o'ziga xos davrning zamoni, makon va turmush tarzi bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlarni namoyish etishga xizmat qiladi. Yozuvchi foydalangan tavsiflarni o'qish orqali aniq geografik joylarning siyosiy, ijtimoiy, madaniy va

tabiiy sharoitlarini aniqlashi mumkin. Bundan tashqari, adabiy asarlar, agar ular badiiy hikoyalar bilan bog'liq bo'lsa, real bo'lmagan, ammo kerakli vaziyatlarni tasvirlash uchun yaratilishi mumkin. Utopik va antiutopik romanlar kabi xayoliy asarlar yozuvchiga o'zlari hayratga soladigan narsalarga mos keladigan holatlarni aks ettirishga yordam beradi. Boshqa tomondan, adabiyot nafaqat ma'lum bir davrning ma'lum xususiyatlarini tasvirlashga, balki xayoliy variantlarni berish orqali muammolarga mumkin bo'lgan yechimlarni yaratishga ham yordam beradi. Adabiy asarlar o'quvchilarning ular yashaydigan hayot va ijtimoiy muhitga bo'lgan qarashlarini kengaytirish uchun ishlatiladi. Yozuvchilar adabiy asarni ma'lum bir millat vakillari uchun tushunarli qilish uchun milliy-madaniy bog'liq iboralar, mafkuraviy elementlardan foydalanadilar. Ushbu badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida tarjimonlar ushbu g'oyalarni maqsadli madaniyatga moslashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Yetarlilik muammosi bosqichma-bosqich yuzaga keladi. Ushbu paragrafning maqsadi ko'plab tilshunoslarning nazariy asarlarini ko'rib chiqish, badiiy tarjimaning manba tilidan maqsadli tilga o'tish muammolarini muhokama qilish va mumkin bo'lgan yechimlarni taqdim etishdir.

“Ikki xil yozma til o'rtasidagi tarjima jarayoni tarjimonning asl og'zaki tildagi (manba tili) asl yozma matni (manba matni) boshqa og'zaki tildagi (maqsad tili) yozma matnga (maqsad matni) o'zgartirishini o'z ichiga oladi.”

Ketfordning fikricha, tarjima - bu bir tildagi matn materialini boshqa tildagi ekvivalent matn materiali bilan almashtirishdir.

Syuzan Bassnetning ta'kidlashicha, tarjima lug'at va grammatikadan mohirona foydalanish orqali bir til belgilari to'plamidagi "ma'no"ni boshqa til belgilari to'plamiga o'tkazishni o'z ichiga oladi; bu jarayon shuningdek, tildan tashqari mezonlarning butun to'plamini ham o'z ichiga oladi.

XX asrning ikkinchi yarmi tarjimashunoslik uchun tarjima nazariyasi, tarjima fani, tarjima lingvistikasi yoki tarjimashunoslik deb ataladigan hal qiluvchi davr bo'ldi. Zoya Proshinaning fikriga ko'ra, tarjimashunoslikning bir nechta jihatlarini mavjud:

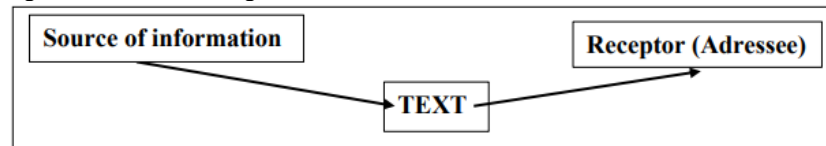
- Har qanday tildan tarjimaning odatiy tushunchalarini o'rganadigan umumiy tarjima nazariyasi.

- Muayyan tanlangan tillardan tarjima qoidalarini o'rganadigan maxsus tarjima nazariyasi.

- Turli registrlar va janrlardagi matnlar bilan shug'ullanadigan maxsus tarjima nazariyasi.

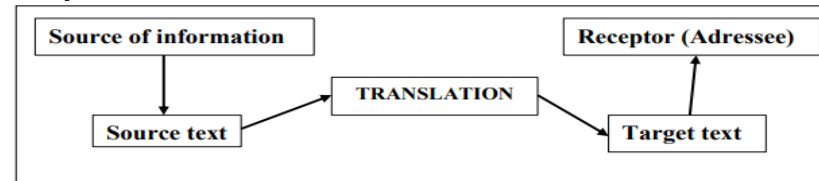
Muhokama. Tarjimani unga bir nechta yondashuvlar yordamida aniqlash mumkin. Agar til belgilar tizimi sifatida qaralsa, tarjimani to'g'ri ta'riflash uchun semiotik yondashuvdan foydalanish mumkin. Agar manba tilining barcha elementlari belgilar sifatida tavsiflangan bo'lsa, ular

tarjima paytida maqsadli tilda kodni almashtirish uchun muqobil elementlar sifatida ishlatilishi mumkin. Roman Yakobson o'zining "Tarjimaning lingvistik jihatlarini" maqolasida semiotik yondashuvga asoslanib, tarjimaning uch turini ajratib ko'rsatadi. Birinchi tur "til ichidagi tarjima" deb nomlangan. Bu og'zaki belgilarni xuddi shu tildagi boshqa belgilar yordamida talqin qilishni anglatadi. Bu turni qayta so'zlash deb atash mumkin. Ikkinchidan, u "tillararo tarjima" yoki "asl tarjima"ni ajratib ko'rsatadi. Bu turdagi og'zaki belgilar boshqa til yordamida talqin qilinadi. Uchinchi "intersemiotik tarjima" yoki "transmutatsiya". Ushbu turdagi tarjimada og'zaki belgilar og'zaki bo'lmagan ishora tizimlarining belgilari orqali talqin qilinadi. Tarjimani uning kommunikativ xususiyatlariga qarab ham o'rganish mumkin. Muloqot jarayonida ma'ruzachilar o'z nutqlarini ongida va til vositasida muloqotda yaratadilar. Bu vaziyatda bir xil tilda va ikki xil til o'rtasidagi muloqot elementlari ham farq qiladi. Quyida Z. Proshinaning tasvirlari yordamida ularning farqlarini tushunish mumkin. Ikkala suhbatdosh ham bir xil tilda gaplashgani uchun, ma'ruzachi tinglovchiga mazmunli nutq so'zlaydi va murojaat qiladi. Shunday qilib, muloqot jarayonining ikkala ishtirokchisi uchun ham tushunarli bo'lgan matn mavjud.

1-rasm. Aloqa elementlari

Agar bu holda aloqa manzili va qabul qiluvchisi turli til sohalariidan bo'lsa, bu jarayonning elementlari, jumladan, manba matni, maqsadli matn va tarjima har xil bo'ladi.

2-rasm. Tarjima bilan aloqa jarayoni

Har qanday matnni tarjima qilishda tarjimon katta mas'uliyatni his qilishi kerak, chunki tarix tarjimonlar matnlarni noto'g'ri tarjima qilganliklari uchun qat'iy jazolanganlik holatlarini tasdiqlaydi. Syuzan Bassnett o'zining "Tarjimashunoslik" kitobida Platonning dialoglaridan birini o'lmaslikka ishonmaslikni anglatuvchi tarzda "noto'g'ri tarjima qilgani" uchun bid'atda ayblanib, qatl etilgan fransuz gumanisti Etyen Dolet haqida yozadi. 1540-yilda Dolet tarjima tamoyillarining qisqacha mazmunini "La manière de bien traduire d'une langue en alutre" (Bir tildan boshqa tilga qanday qilib yaxshi tarjima qilish mumkin) deb nomlagan kitobini nashr etdi va tarjimon asl muallifning ma'nosi va ma'nosini to'liq tushunishi, garchi u noaniqliklarni aniqlashtirish huquqiga ega bo'lsa ham, manba tili va maqsad tillarini mukammal bilishi, so'zma-so'z tarjima qilishdan qochishi, umumiy ishlatiladigan nutq shakllaridan foydalanishi va to'g'ri ohangni hosil qilish uchun so'zlarni mos ravishda tanlashi va tartiblashi kerak bo'lgan beshta tamoyilni belgilab berdi.

Tarjimaning yetariligi va sifati ham tarjima jarayonining eng muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Yaxshi tarjimaning ushbu xususiyatlarini saqlab qolish uchun M. Massud o'zining "Tarjimonlar uchun qo'llanma" kitobida quyidagi manbalarni keltiradi:

"Yaxshi tarjima oson tushunarli, ravon va silliq, idiomatik bo'ladi, asl nusxaning adabiy nozikliklarini ma'lum darajada yetkazadi, metaforik va so'zma-so'z o'rtasidagi farqni

ajratadi, asl nusxaning madaniy/tarixiy kontekstini qayta tiklaydi, qisqartirishlarda, maqollar, qo'shiqlar va bolalar qofiyalariga ishoralarda yashirin ma'noni aniq ko'rsatadi va oxirgisi asl matnning ma'nosini iloji boricha yetkazadi."

Jiri Levi tarjimon ishining uchta asosiy bosqichini ajratib ko'rsatadi.

1. Manbani anglash;
2. Manbani talqin qilish;
3. Manbani qayta uslublash.

"Manbani anglash" nafaqat matnni tushunishni, balki uning barcha xususiyatlarini ongli ravishda tushunishni ham anglatadi. Tarjimon, avvalo, yaxshi o'quvchi bo'lishi kerak. Manba tilidagi matnni o'qiyotganda, u undagi lingvistik va adabiy atamalarni tushuna olishi kutilmoqda. Bu jarayonda tarjimon maxsus tayyorgarlik va tajribaga ega bo'lishi kerak. Ba'zi xatolar yuzaga kelishi mumkin, chunki so'zlar manba til xususiyatlariga ko'ra bir nechta ma'noga yoki birlashmalarga ega bo'lishi mumkin. Tarjimon ularning ma'nosini nafaqat lug'at ta'rifida, balki kontekstda ham tushunishi kerak. Bu qobiliyat manba matnni anglashning asosiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Tarjimon maqsadli matnda tushunchani tarjima qilish uchun muqobil tushunchani topishda qiyinchiliklarga duch kelganda, "manbani talqin qilish" bosqichi boshlanadi. Bu muammo turli shakllarda bo'lishi mumkin. Ba'zan manba va maqsadli tillarda bir xil tushuncha yo'q yoki tushunchalar

gradatsiya darajasiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Bunday hollarda tarjimada ushbu iboraning talqiniga tayanish kerak. Tarjimon ularni manba va maqsadli tillarda tenglashtirish uchun iborani ko'rsatishi kerak.

Manba matnining tili va tarjima tili har doim ham bir-biriga mos kelavermaydi. Ular ifodalarning stilistik sifati jihatidan bir-biriga mos kelmaydi. Bu manba va maqsadli matn uslubi bilan bog'liq. Tillarning og'zaki vositalari bir-biriga teng bo'lmagani uchun, ularni mexanik ravishda tarjima qilish qiyin. Ma'nolar va ularning estetik qadriyatlarini bir-biriga to'liq mos kelmaydi; natijada, matnning badiiy tuzilishida tilning roli qanchalik katta bo'lsa, tarjima shunchalik qiyinlashadi. Shuning uchun she'riyat tarjimasi ko'proq moslashuvchanlikni va umuman olganda ko'proq erkinlikni talab qiladi. Bu shuni anglatadiki, tarjimon tarjima uslubini qayta yaratishi mumkin. Tarjimonning bu bosqichini "manbaning qayta uslublanishi" deb atash mumkin.

Tarjima jarayoni tarjima qilinayotgan material turiga qarab farq qilishi mumkin. Z. Proshinaning ta'kidlashicha, manba matnning dominant funksiyasiga ko'ra, tarjimalar ikki turga bo'linadi. Birinchi tur badiiy tarjima deb ataladi, unda matnning poetik vazifasi ustunlik qiladi. Bu turdagi tarjima badiiy nasr, drama va she'riyat asarlari bir tildan boshqa tilga tarjima qilinganda bosqichma-bosqich namoyon bo'ladi. Tarjimon odatda bunday asarlarni tarjima qilish uchun muallifdan ruxsat so'rashi kerak. Ikkinchi turdagi tarjima axborotga asoslangan bo'lib, u fan, texnologiya, rasmiy yozuvlar, biznes xabarleri, gazeta va jurnal maqolalari va boshqalarga oid matnlarni tarjima qilishdan iborat. Yuqorida aytib o'tilgan matnlar ifodali yoki hissiy funksiyaga ham ega bo'lishi mumkin, ammo u matndagi asosiy funksiyada emas. Ushbu matnlardagi dominant funksiya axborot beruvchi xususiyatga ega.

Ashurova D.U.ning ta'kidlashicha, funksional uslublariga ko'ra ma'lumotnoma matnlari quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- gazeta maqolalari (qisqacha yangiliklar, matbuot xabarleri, tahririyat maqolalari va boshqalar);
- rasmiy hujjatlar (ish xatlar, sud majlisleri yozuvlari, arizalar va boshqalar);
- publitsistik (xronika, eskizlar, esse);
- badiiy (hikoya, roman, pyesa va boshqalar);
- ilmiy (sharh, maqola, monografiya).

Ushbu tasnifga kelsak, badiiy tarjimonning asosiy materiali badiiy matnlardir. D. Ashurova va M. Galiyeva o'zlarining "Adabiy matnlar stilistikasi" kitobida badiiy matn, avvalo, muloqot qiluvchilarning amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan xayoliy dunyoni aks ettirishini va shuning uchun u, albatta, faktik mantiqiy aniqlikdan mahrum ekanligini ta'kidlaydilar. Shu nuqtai nazardan, badiiy matnlarni adabiy Yetarli va ekvivalent badiiy tarjimoni ta'minlash uchun badiiy matnlarning o'ziga xos xususiyatlari muhokama qilinishi kerak, matnlar deb atash mumkin. Yuqorida aytib o'tilgan kitobda ushbu xususiyatlar uchun quyidagi ta'riflar topilgan:

Badiiy matnning o'ziga xos xususiyati uning estetik vazifasidir. Estetik funksiya o'quvchiga lingvistik shaklning go'zalligi va uning mazmunining kontseptual ahamiyati bilan bog'liq ma'lum bir ta'sirni nazarda tutadi. Estetik ma'lumotlar estetik tuyg'ularni, ya'ni o'quvchi tomonidan zavq va go'zallik tuyg'ularini uyg'otishga qaratilgan. Matn estetikasi tasvir, baholash, hissiyot kategoriyalari bilan chambarchas bog'liq.

Natijalar. Ko'rinib turibdiki, badiiy matnlarda axborot matnlaridan farq qiluvchi ko'plab dominant xususiyatlar mavjud. Shu sababli, badiiy tarjima uchun turli xil texnikalar taklif etiladi. Jon Dodds tarjimon e'tibor berishi kerak bo'lgan muhim jihatlarga sifatida manba matnning quyidagi sohalari taklif qiladi.

- Fonologik xususiyatlar (ritm, alliteratsiya; tovushdagi ma'no)

- Sintaktik xususiyatlar (fe'l zamoni, so'z konstruksiyalari, pre/qo'shimchalar, grammatik tuzilmalar va boshqalar)

- Pozitsion xususiyatlar (oldingi o'ringa qo'yish, paralelizmlar, paragraf tuzilishi, she'r satrlari orasidagi uzilishlar,...)

- Semantik xususiyatlar (qisman sinonimlar, antonimlar, leymotivlar, kalit so'zlar,...)

- Nutq figuralari (o'xshashlik, metafora, metonimiya va...)

She'riyat tarjimasida bo'lgani kabi, nasr matnlari ham ma'lum tarjima qoidalariga rioya qilgan holda tarjima qilinishi kerak. S. Bassnett Hilaire Belloc tomonidan berilgan nasr tarjimasi uchun oltita umumiy qoidani belgilaydi:

Tarjimon so'zma-so'z yoki jumlama-jumla davom ettirmasligi kerak, balki har doim o'z ishini to'xtatib qo'yishi kerak. U Bellocning "to'sib qo'yish" deganda, tarjimon asarni ajralmas birlik sifatida ko'rib chiqishi va qismlarga bo'lib tarjima qilishi, o'zidan "har bir kishidan oldin u qanday ma'noni ifodalashi kerak" deb so'rashini anglatishini tushunadi.

Tarjimon idiomalarni idiomalar orqali tarjima qilishi kerak va ularning tabiatiga xos idiomalar asl nusxadan boshqa shaklga tarjima qilishni talab qiladi.

Tarjimon "niyatma-niyat" iborasini tarjima qilishi kerak, bunda "bitta tildagi iboraning niyati iboraning shakliga qaraganda kamroq ta'kidli bo'lishi yoki ko'proq ta'kidli bo'lishi mumkin" degan fikrni yodda tutishi kerak. Bassnettning tushuntirishicha, Belloc "niyat" deganda, berilgan iboraning manba tilidagi ma'lum bir kontekstda qanday og'irlikka ega bo'lishi mumkinligi haqida gapirayotganga o'xshaydi, agar u so'zma-so'z maqsad tiliga tarjima qilinsa, nomutanosib bo'ladi.

Belloc les faux amis, ya'ni manba tili va maqsad tillarida mos keladigandek ko'rinishi mumkin, ammo aslida mos kelmaydigan so'zlar yoki tuzilmalar haqida ogohlantiradi. Bu turdagi so'zlar "tarjimonning soxta do'stlari" deb ham ataladi. Masalan, "magazine" so'zining rus tilida "savdo markazi" degan ma'noni anglatuvchi "magazin" so'zining o'xshash varianti mavjud.

Tarjimon "jasorat bilan tarjima qilish" tavsiya etiladi va Belloc tarjimonning mohiyati "begona narsaning mahalliy tanada tirilishi" ekanligini ta'kidlaydi.

Tarjimon hech qachon bezatmasligi kerak. Uning aytishicha, tarjimon hech qachon o'zining qo'shimcha elementlarini qo'shish orqali maqsadli matnni asl matndan jozibaliroq va ta'sirchanroq qilishga urinmasligi kerak.

Xulosa. Tarjima tilshunoslikning eng muhim sohalaridan biri bo'lib, u madaniyatlararo muloqotning bir qancha hodisalarini o'z ichiga oladi. Tarjimon badiiy asarlarni tarjima qilishda ishning barcha jihatlariga e'tibor qaratishi kerak. Badiiy matnning barcha xususiyatlari, masalan, stilistik, leksik, sintaktik, morfologik, fonetik xususiyatlarni hisobga olish kerak, chunki tarjima qilingan matn o'quvchida hissiyot va adabiy ta'sirni saqlab qolish uchun deyarli bir xil xususiyatlarga ega bo'lishi kerak. Bundan tashqari, asarning madaniy va ijtimoiy mafkurasi asosiy fikrlarni yo'qotmasdan maqsadli tilga aylantirilishi kerak. Agar tarjima oqilona va aniq amalga oshirilsa, uni muvaffaqiyatli ish deb hisoblash mumkin. Matnning yetarlicligi muvozanatli bo'lishi kerak, shunda turli madaniy kelib chiqishga ega o'quvchi asl g'oya haqida noto'g'ri ma'lumotga ega bo'lmaydi. Bu holda tarjima qimmatli ma'lumot va g'oyalarni samarali almashish uchun manba va maqsadli madaniyat o'rtasida ko'priklar vazifasini o'tashi mumkin.

АДАБИЙОТЛАР

1. Ashurova D. U., Galiyeva M. R. Stylistics of literary text [Книга]. - Tashkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2013.
2. Ashurova D.U. Text linguistics. - Tashkent: 2011.
3. Bassnett Susan Translation Studies. - London: Taylor & Francis, 2005.
4. Dodds John Aspects of literary text analysis and translation criticism [Книга]. - Udine : Campanotto Editore, 1994.
5. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. - Oxford : Oxford University Press, 1995.
6. Jakobson Roman On Linguistic Aspects of Translation [Книга]. - Cambridge : Harvard University Press, 1959.
7. Levy Jiri The Art of Translation [Book]. - Amsterdam : John Benjamins, 2011.
8. Massoud Mary Translate to communicate: A guide for translators. [Book]. - Illinois : David C. Cook Foundation Elgin, 1988.
9. Munday Jeremy Introducing Translation Studies [Book]. - New York : Routledge, 2008.
10. Proshina Zoya Theory of translation [Книга]. - Vladivostok: Far Eastern University Press, 2008.
11. Chamanovich, B. O. (2022). Motivation of love, loneliness and suicide in the novels "The Sufferings of Young Werther" and "Bonu". European multidisciplinary journal of modern science, 5.
12. Chamanovich, B. O. (2024). Literary chronotope in an epistolary novel. Western European Journal of Linguistics and Education, 2(5).
13. Bozorov, O. (2024). Jahon adabiyotida epistolyar janr tadriji. «АСТА NUUZ», 1(1.5. 2).
14. Bozorov, O. (2024). Progress of the epistolary genre in world literature.
15. Бозоров, О. (2024). Прогресс эпистолярного жанра в мировой литературе. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 2(3).